

Prehranska varnost in ruralni razvoj

Prehranska varnost je nedvomno ena osnovnih, če ne kar osnovna potreba in hkrati temeljna pravica vsakega prebivalca našega planeta. Kongresna tema *Prehranska varnost in ruralni razvoj** sama po sebi usmerja pozornost k svojim nasprotjem, to je *nezagotovljenosti hrane*, problemu, ki po podatkih študije Svetovne banke za leto 1980 tare okoli 730 milijonov ljudi iz 87 držav v razvoju.

Znanstveni podatki, zbrani v poldrugem desetletju, osvetlujejo zvezo med razpoložljivostjo hrane, revščino in podhranjenostjo, ugotavlja v svojem plenarnem prispevku dr. Michael M. Cernea, svetovalec za ruralno sociologijo pri Svetovni banki v Washingtonu.

»Prehranska varnost« je razmeroma nov pojem, ki se je uveljavil v zadnjih 12 do 15 letih in ki ga je moč opredeliti kot »dostopnost vseh ljudi v vsakem času do tolikšne količine hrane, ki jim zagotavlja aktivno in zdravo življenje«. Kaj pomeni »dovolj hrane«, je dostikrat zadeva kulturne interpretacije, vendar jo je s prehranskega in zdravstvenega vidika možno opredeliti na osnovi kalorične vrednosti, potrebne za vzdrževanje zdravega in delovnega življenja (Cernea, 1988:5). Nasprotno pa nezagotovljenost hrane pomeni stalno ali prehodno izpostavljenost gospodinjstva pomanjkanju hrane, povzročene z njegovo nezmožnostjo, da hrano pridelava, kupi ali kako drugače zagotovi.

Kronično ali prehodno pomanjkanje hrane ni le analitična abstrakcija na globalni ravni, temveč kruta resničnost za številna gospodinjstva, družine in posameznike. Zato je treba podrobno proučiti vzroke tega pomanjkanja.

Skupna količina pridelane hrane in vzrok njenega pomanjkanja

V zadnjih 20 letih se je proizvodnja hrane večala v nasprotju z vsemi pričakovanimi. Hitrost večanja obsega pridelave je presegla hitrost naraščanja števila svetovnega prebivalstva. Seveda gre pri tem za skupno povečanje pridelanih količin hrane in hkrati za višje pridelke per capita. V primerjavi s povprečno skupno pridelavo v državah v razvoju za obdobje 1961–1965 se je skupna količina hrane v letu 1979 povečala na 158 odstotkov. V enakem obdobju se je kljub populacijski eksploziji količina pridelane hrane na prebivalca povečala na 106 odstotkov. Le v afriških državah je per capita pridelek hrane 1979. leta v primerjavi s povprečjem za obdobje 1961–65 nazadoval na 88 odstotkov in je lakota v 45 afriških državah še

* Bologna ni bila naključno izbrana kot gostiteljica 7. svetovnega kongresa za ruralno sociologijo med 26. junijem in 2. julijem 1988. Gospodarsko razvito regijo in mesto, katerega univerza letos praznuje 900-letnico, tradicionalno odlikuje zavest o nujnosti solidarnosti in sodelovanja z ljudmi in deželami, ki se, dostikrat v dramatični obliki, srečujejo s problemom golega preživetja, je v svojem pozdravnem govoru poudaril bolonjski župan Renzo Imbeni.

vedno neobvladljiv oziroma vedno težje obvladljiv problem. Povečanje pridelkov osnovnega zrnja v Aziji in Latinski Ameriki se pripisuje predvsem tehnološkim izboljšavam, katerih zasluga je 80-odstotno povečanje pridelkov žit in 65-odstotno povečanje pridelkov riža.

Katastrofe, kot so poplave, suše, vojne in druge naravne ali po človeku povzročene nesreče sicer še vedno povzročajo občasne lakote, vendar ne morejo pojasniti nezagotovljenosti hrane na globalni ravni. Skupna povprečna količina pridelane hrane namreč ne more biti vzrok njenega pomanjkanja pri velikem delu svetovnega prebivalstva. Tudi iz analize Sena (Sen, 1982, cit. po M. Cernea, 1988:9) sledi, da vzrokov lakote in podhranjenosti ni moč zreducirati na demografske vzroke. Ti namreč po Senovi oceni ležijo v temeljih delovanja gospodarskega sistema, ki uravnava možnost ljudi, da si zagotovijo hrano. Sen to možnost pojasnjuje s konceptom »ustrezne menjave«, ki pomeni, da ljudje s slabimi možnostmi, da neposredno pridelajo hrano ali si jo zagotovijo z ustrezno menjavo, hitro postanejo žrtve množičnih lakot ali kronične podhranjenosti. Po Senovi analizi je kupna moč prebivalstva pogostejši vzrok lakote kot pa razpoložljivost hrane. To trditev Cernea podpira z dvema ugotovitvama:

– Prvič, žita so tudi v obdobjih lakote na voljo, le da je njihova cena nekoliko višja, in ljudje, ki je ne morejo plačati, postanejo žrtve lakote.

– Drugič, čeprav že skromno poslabšanje preskrbe s hrano lahko povzroči lokalne lakote, teh ne povzroča v takšni meri zmanjšanje skupne količine razpoložljive hrane, pač pa zmanjšanje dohodkov najbolj izpostavljenih družbenih skupin, ki že ob rahlem povečanju cen prehranbenih izdelkov ne morejo kupiti (Cernea, 1988:10–11).

Ali prehod od usmeritve na preskrbo k usmeritvi na povpraševanje in potrošnjo lahko zagotovi prehransko varnost?

Kako na problem prehranske varnosti reagirajo družboslovne znanosti, kakšno mesto gre pri njegovem reševanju ruralni sociologiji, se sprašuje M. Cernea, ko ugotavlja, da so se znanstveni pogledi na prehransko varnost v zadnjem desetletju bistveno spremenili. Ekonomisti, politologi, živilski tehnologi in drugi so namreč svoja razmišljanja preusmerili od konceptov preskrbe h konceptom povpraševanja in porabe, kar dokazuje naslednja Schuhova analiza:

»Politika hrane in kmetijskega razvoja se danes odvija v popolnoma drugačnem svetu od tistega, kakršen je bil še pred desetletjem. V preteklosti so ustrezali področni pristopi. Danes pa je moč hrano in kmetijski razvoj razumeti le v okviru širšega gospodarstva, nacionalnega in internacionalnega razvoja. Pred desetletjem je bil poudarek na hrani in samooskrbi z njo. Danes pa bi moral biti poudarek na ustvarjanju virov dohodka in ohranjanju konkurenčnosti. Pred desetletjem so oblikovalci politike komaj začeli govoriti o mednarodnem trgu kapitala. Danes pa ne moremo razumeti trga kmetijskih pridelkov izolirano od mednarodnega finančnega trga... Pred desetletjem je bil za oblikovanje kmetijske politike ustrezen nacionalni okvir, danes mora nacionalna politika upoštevati primerjalne spremembe na svetovnem trgu. Pred desetletjem se je pričakovalo, da bo tehnološki razvoj in povečanje dohodka per capita povzročil dolgoročne spremembe v gospodarstvu. Danes pa se ugotavlja, da ima večanje dohodka per capita pomembne stranske učinke prek večanja vrednosti časa« (Schuh, 1987, cit. po: M. Cernea, 1988: 11).

Preusmeritev kmetijske politike od pridelave k porabi, od samozadostnosti posameznih držav k njihovi globalni soodvisnosti na področju prehranske varnosti, je morda res novost v razmišljanju nekaterih znanstvenikov družboslovnih znanosti, vendar takšna preusmeritev vsaj dolgoročno gledano ne pomeni odprave lakote. Zato tudi Schuhove ocene ne gre enostavno sprejeti, temveč jo je treba najmanj dodatno osvetliti. Predvsem izraža uporabo mednarodnega kapitalističnega trga, organiziranega v multinacionalnih in transnacionalnih družbah, ki sicer delujejo na načelih ponudbe in povpraševanja, vendar oboje usklajujejo z interesi svetovnega kapitala in razvitih kapitalističnih držav. To pa hkrati pomeni, da je struktura trga zadeva političnih odločitev najmočnejših in najbogatejših držav sveta.

Sociologija kmetijstva odpira nove poglede na prehransko varnost

Sociologija kmetijstva kot del ruralne sociologije je že konec sedemdesetih let začela opozarjati na odvisnost kmetijstva od družbenih dejavnikov, ki določajo razmere na trgu, te pa konkretno kmetijsko proizvodnjo.

Motiv za večjim dobičkom je spodbujal tehnološke inovacije tudi v kmetijski pridelavi. Posamezne države so uvajale nove tehnologije v tistem delu kmetijskega produkcijskega sistema (zemlja – delovna sila – kapital), v katerem je bilo najbolj občutno pomanjkanje (Petersen, 1985; De Haan H. J.; A. T. J. Nooij, 1985; Barbič, 1987; Busch, Lacy, Bonanno 1988). Tako so že v preteklem stoletju Združene države Amerike, kjer je bila zemlja poceni, delovna sila zaradi njenega pomanjkanja pa draga, uvajale tehnologije (predvsem kmetijske stroje), ki so povečevale produktivnost posameznega delavca. Na Japonskem, kjer je primanjkovalo predvsem zemlje, so uvajali tehnologije, ki so večale produktivnost na enoto kmetijskih površin. Prenaseljen in izčrpan kmetijski sektor Evrope v prvi polovici 19. stoletja pa je zagotovil izreden porast produktivnosti z novimi tehnikami kolobarjenja in gnojenja v kombinaciji s poceni delovno silo. Šele ko je ta začela množično odhajati v industrijo, so se v kmetijstvo začele uvajati nove tehnologije.

Danes, ko so viri za pridelavo hrane vse bolj ogroženi (obseg površin se zmanjšuje, prebivalstvo, posebej še dela sposobno, zapušča podeželje, kapital se vse bolj usmerja v naložbe, ki zagotavljajo čim večji in čim hitrejši dobiček ob čim manjšem tveganju), ponujajo razvojne raziskave na področju novih rastlinskih biotehnologij učinkovite rešitve v pridelavi poceni hrane.

Rastlinska biologija je do nedavnega le redko posegla globlje, kot je raven posamičnih rastlinskih organov ali delov rastlin. Vzrok za to je bil deloma v omejenih finančnih sredstvih za tovrstno raziskovanje, deloma pa v težavnosti dela z rastlinskimi celicami in v izrazito aplikativni naravi znanosti o rastlinah. Konvencionalno vzgajanje rastlin – lahko ga poimenujemo tudi kot stare biotehnologije, temelji na petih osnovnih korakih: 1. odkriti ali oblikovati genetsko stabilne kombinacije želenih lastnosti, 2. izbrati posamične primerke, ki imajo te lastnosti najbolj izražene, 3. vključiti te lastnosti v željeno kmetijsko podlago, 4. preveriti učinke v velikem številu primerkov in v več sezonah, 5. priznati novo rastlinsko sorto.

V zadnjem desetletju pa je postalo možno prenesti tehnike, razvite za molekularno biologijo, na področje izboljševanja rastlin. Gre za njihov prenos na področje gojenja in na genetsko področje. Nove tehnike gojenja zadevajo obnavljanje rastlin iz protoplazme (iz rastlinskih celic z odstranjeno celično membrano), posamičnih celic ali rastlinskih delov. Prednosti teh tehnik pred konvencionalnimi so

naslednje: 1. omogočajo gojenje izredno velikega števila različnih celic, od katerih je vsaka potencialna rastlina, na majhnem območju; 2. proces spolne reprodukcije je enostavnejši in 3. v zelo kratkem času je možno doseči množično selekcijo rastlinskega materiala. Primer: Določeni kulturi se dodajo škodljive snovi tako, da se lahko razvijajo samo odporne celice. Problem omenjene tehnologije je predvsem v tem, da tisto, kar je učinkovito na ravni posamične celice, morda ne bo učinkovalo na celo rastlino.

V nasprotju s tehnikami sajenja tehnike prenašanja genov delujejo le na ravni posamične celice ali molekule, kjer gre za prenos čisto določenega koščka genetske informacije s kombinacijo tehnologij DNA. Glavna omejitev takšnega dela pa je pomanjkanje informacij o lokaciji in funkciji genov višjih rastlin, čemur je treba dodati še dejstvo, da so vse rastline, zanimive za kmetijstvo, mnogogenske.

Kljub nekaterim težavam in pomanjkanju informacij postaja molekularna biologija razvijajoča se industrija, čeprav še ne bo uresničila vseh napovedanih možnosti v nekaj letih ali celo desetletjih. Vendar so že nekatera dosedanja znanstvena dognanja povzročila pomembne spremembe pri pridelavi hrane:

– Trgi za določene tropske pridelke so že rekonstruirani. Sladkor, nekoč izredno pomemben tropski pridelek, so bistveno prizadela koruzna sladila in sladkorni nadomestki. Zelo malo je verjetno, da si bo trg sladkorja opomogel od sedanje hiperprodukcije in depresije. Posledica tega je ogrožen obstoj 8–10 milijonov ljudi v deželah tretjega sveta. Podobno se dogaja v proizvodnji gospodinjskega olja, v katerem olje iz palm nadomešča koruzno in druga olja. Hkrati pa se palme eksperimentalno goji v rastlinjakih Velike Britanije, kjer se je pridelek olja ob uporabi tkivnih kultur povečal za 30 odstotkov.

– Močno je napredovalo delo na področju proizvodnje sestavin dragih vonjav, začimb in različnih okusov s pomočjo tkivnih kultur. Mnoge od teh sestavin se sedaj pridobivajo iz rastlin, ki se ne gojijo na veliko in pod kontroliranimi razmerami, kar povzroča nezanesljivo oskrbo. Če ji dodamo še klimatske, žetvene in transportne težave, morda celo politične probleme v deželah, kjer takšne rastline uspevajo, je nestabilnost njihovih cen neizogibna.

– Tovarniška proizvodnja farmacevtskih in industrijskih kemikalij na osnovi tehnik tkivnih kultur postaja vse bolj zanimiva. Razvoj gre v smeri nadomeščanja dragih kemičnih snovi, pridobljenih iz naravnih rastlin, v »in vitro« tehnike proizvodnje, ki bodo omogočale njihovo produkcijo »kjerkoli in kadarkoli«, neodvisno od letnega časa.

– Končna stopnja v razvoju biotehnologije zadeva nadomestitev kmetijskih procesov s industrijskimi. Tudi na tem področju je opravljeno že precej začetnega dela. Bombažna vlakna eksperimentalno že rastejo neposredno iz bombažnih celic, in sicer v obeh smereh. Čeprav še ni izgledov, da bo njihova proizvodnja nadomestila prirodno pridelavo, so možnosti zanjo že nakazane.

– Najbolj daljnosežen pa je verjetno predlog, da se kmetijska pridelava v celoti nadomesti s tovarniško proizvodnjo večine rastlin skozi vse leto. Pridelki se pobirajo, kadar se potrebujejo in pretvorijo v sladkor s pomočjo encimov. Sladkorna raztopina se po ceveh napelje v ustrezne tovarne v urbanih centrih, kjer se proizvaja hrana s pomočjo tkivnih kultur, uporabljajoč sladkorno raztopino kot sredstvo za hranilo za rastlinski material (povzeto po: Busch, Bonanno, Lacy, 1988).

Vse to zveni zaenkrat sicer še utopistično, vendar je vse več dokazov za znanstvena prizadevanja in prve dosežke na omenjenih področjih rastlinske pridelave.

Kakšne so možne posledice nakazanih razvojnih smeri v rastlinski pridelavi za

prehransko varnost prebivalcev različnih območij in različnih slojev sodobnega sveta?

Pri iskanju odgovora na zastavljeno vprašanje je nujno izhajati iz dejstva, da postaja svetovni trg kmetijskih pridelkov, vsaj dolgoročno gledano, vse manj zanesljiv, zlasti za države v razvoju. Ogrožen je obstoj velikega dela svetovnega prebivalstva, ki mu je kmetijska pridelava temeljna gospodarska dejavnost in vir dohodka. Ogroženi pa niso le pridelovalci, temveč tudi delavci v predelavi in transportu, ki bodo ostali brez dela, ko se bo zmanjšalo ali celo prenehalo povpraševanje po kmetijskih pridelkih dežel tretjega sveta.

Teza o prehodu od usmeritve k preskrbi s hrano na usmeritev k povpraševanju in potrošnji – skupaj s tezo o prehodu od samooskrbe k vključitvi v mednarodni trg kmetijskih pridelkov – postaja tako najmanj vprašljiva, če ne celo nesprejemljiva. Pričakovano prestrukturiranje svetovnega trga hrane dodaja ekonomskim razsežnostim (ukinjanje virov dohodka velikemu številu prebivalcev dežel v razvoju) razsežnost preživetja tudi, če teh dežel ne bi ogrožale povodnji, suše, vojne in drugi vzroki sodobnih lakot.

Potreba po novi svetovni ureditvi hrane

Ameriška sociologa Buch in Lacy (1986) sta že na 11. svetovnem sociološkem kongresu v New Delhiju opozorila na neizogibnost v prestrukturiranju svetovne ureditve hrane v luči novih biotehnoloških pristopov na področju rastlinske proizvodnje. Letos, na 7. kongresu za ruralno sociologijo, pa sta jo skupaj z Bonnanom dopolnila z zahtevo po demokratiški kontroli tehnoloških sprememb. Če je namreč predvideni scenarij prestrukturiranja kmetijske proizvodnje na osnovi novih biotehnologij pravilen, postane vprašanje neenakih posledic tehničnih sprememb za različne dežele in sloje bistveno vprašanje sodobnega sveta.

Proces tehnoloških sprememb, ki temelji na neenakih posledicah, je v nasprotju z demokratičnima vrednotama enakosti in pravičnosti. Kot tak pa je ovira v razvoju človeštva, zlasti še osamosvojitvi njegovih najmanj razvitih delov. Zahteva po demokratizaciji tehničnih sprememb postaja tako eden centralnih problemov sodobnega sveta. Potrebne so akcije v treh smereh: a) natančno spremljanje smeri tehnološkega razvoja, b) participacija vseh držav v razvijanju novih tehnologij in s tem povezana c) nujnost redefiniranja vloge znanstvene skupnosti v tehnološkem razvoju – ugotavljajo Bush, Bonanno in Lacy (1988:13–14). Z drugimi besedami, treba je doseči večje sodelovanje med posameznimi državami in hkrati zagotoviti njihovo večjo samostojnost.

Sodelovanje je nujno predvsem na področju tehnološkega razvoja in predvidevanju njegovih posledic za različne dele sveta kot tudi za celotno svetovno skupnost. V tem okviru se ni moč izogniti odgovornosti znanstvenikov, ki razvijajo nove tehnologije. Od njih je namreč predvsem odvisno, ali bodo znanstveni dosežki človeštvu v prid ali v škodo.

Samooskrba s hrano držav v razvoju

Eden temeljnih pogojev sodelovanja je relativna neodvisnost posameznih držav pri zagotavljanju osnovnega živeža (žita in riž) za njihove državljane. Temu cilju je namenjena tudi pomoč razvitih držav za razvoj najbolj zaostalih ruralnih

območij v državah v razvoju. Povečane količine pridelane hrane, ki bi zadoščale za lastne potrebe in morda tudi za izvoz, naj bi tem državam zagotovile izhodišče za nadaljnji razvoj. Izkušnje mnogih razvojnih projektov pa so opozorile na vrsto ovir, katerih reševanje terja veliko mero tolerance in občutljivosti – tako za probleme držav, ki pomoč nudijo, kot tistih, ki jo sprejemajo. Tako morajo organizacije, ki ponudijo pomoč, svoje delo utemeljiti pred volivci in davkoplačevalci v domači deželi in hkrati zagotoviti vpliv v državi, ki pomoč sprejema. Po oceni Elwerta in Bierschenka (1988:105) imajo največje izgleda za uspeh tisti projekti ali deli projektov, kjer politična potreba po legitimnosti na strani dajalca in prejemnika pomoči sovpadata in se hkrati skladata s sposobnostjo tehnokratske implementacije s strani ekspertov.

Dodatno k temu so načrtovane intervencije same po sebi rigidne in zato dostikrat neučinkovite. Po mnenju Elwerta in Bierschenka (1988:106) neuspeh določene tehnologije vodi v projekt z drugačno tehnologijo, za katero se spet lahko pojavi prva, ne da bi se pri tem upošteval njen prvotni neuspeh. Tako neuspeli projekti vodijo do sprememb inputov, ne pa do strukturnih sprememb.

Ker pa se vsi razvojni projekti izvajajo le za določen čas, pa čeprav ta zaobseže celo desetletje, kot npr. Program integralnega ruralnega razvoja v severozahodnem delu Zambije, ki ga financira Agencija za tehnično sodelovanje Zvezne Republike Nemčije (Crehan, Von Oppen, 1988:113), ostaja vedno odprto vprašanje, kaj se bo zgodilo, ko bo projekt končan in bosta ugasnili tako denarna pomoč kot pomoč strokovnjakov. Ali bodo takšni projekti ostali »nedokončane zgodbe«, ki v danem okolju ne bodo povzročile nikakršnih strukturnih sprememb in se celo tehnološko vrnile ali približale stanju pred projektom, ali pa bo »nedokončanost« nakazovala možnosti za nadaljevanje zastavljenih akcij in že doseženih sprememb, je odvisno od mnogih notranjih in zunanjih dejavnikov, vključenih v razvojne projekte. Verjetno imajo možnost za uspeh le projekti, ki jim uspe, da se vključijo v obstoječe tehnologije in interese v smislu njihove uporabnosti za posodabljanje obstoječih tehnologij in razreševanje konfliktov med lokalnimi skupinami in posamezniki in ki temeljijo na participativnem pristopu.

Po Fals-Bordi participativni pristop danes pomeni, »da je resnični družbeni in gospodarski napredek kmetov ter drugih marginalnih družbenih skupin možno pričakovati le ob uvedbi enakopravnih odnosov, zlasti tistih, ki bodo prelomili tradicionalne forme podrejenosti, izkoriščanja in zatiranja med kmetijskimi delavci ter lastniki zemlje in rodnih virov, med pridelovalci in porabniki hrane in vlačen« (Fals-Borda, 1988:5). Avtor nasprotuje tezi kritikov, kot sta Gustavo Esteva (1987 – cit. po Fals-Borda, 1988:6) in Majid Rahnema (1986 – cit. po Fals-Borda, 1988:6), ki zahtevata »ustavitev razvoja«, češ da ta slabša položaj najnižjih družbenih slojev in povečuje njihovo revščino. Pač pa je prepričan, da so za uspeh kakršnihkoli razvojnih projektov, posebej tistih, ki temeljijo na participaciji (participatory action-research – PAR), potrebni revolucionarni ukrepi, med kakršne spadajo zlasti resnična prerazdelitev kmetijskih površin in agrarne reforme, ki bodo odpravile nepravilne sisteme dajanja zemlje v zakup, kar se je v »obstojećih« razvojnih okvirih le redko zgodilo. Prednost projektov pred drugimi pa je tudi v tem, da njihovi iniciatorji/izvajalci cenijo izkušnje in ideje lokalnih ljudi, ki so se izkazale za neprecenljiv potencial, ki lahko v veliki meri nadomesti pomanjkanje zunanjih (finančnih) virov. Tako je po Fals-Bordi PAR razumeti ne le kot hkratno uveljavljanje novega znanja, spreminjanje izkušenj, gospodarske izboljšave, temveč predvsem kot neprekinjen proces zagotavljanja zadovoljstva v življenjskem in delovnem ciklu (Fals-Borda, 1988:7).

Kljub oviram, s katerimi se srečujejo izvajalci razvojnih projektov v deželah v razvoju, je torej niso nepremostljive. Nasprotno, njihovo identificiranje in iskanje rešitev je spodbudilo tudi teoretična prizadevanja ruralnih sociologov in drugih strokovnjakov, ki se ukvarjajo z razvojem, da dopolnijo ali celo spremenijo teoretske vzorce, ki se niso izkazali kot učinkoviti pri aplikativnem delu.

Ker je zagotovitev prehranske varnosti osnovni problem večine držav v razvoju, je nujno nadaljevati s pomočjo razvitih, ki na ta način pomembno prispevajo k prehranski neodvisnosti manj razvitih držav. Ta je namreč temeljni pogoj tudi za mednarodno menjavo kmetijskih pridelkov, za menjavo, v katero manj razviti ne bodo prisiljeni, temveč se bodo zanjo odločali na osnovi lastnih interesov.

Tržna usmeritev pridelave na družinskih kmetijah

Da bi si država zagotovila samooskrbo z osnovnimi kmetijskimi pridelki, mora seveda spodbuditi tržno pridelavo ruralnih družin oziroma gospodinjstev.

Večina sedanjih držav v razvoju je v predkolonialnem obdobju pridelala dovolj hrane za lastne potrebe ob hkratni skrbi za vzdrževanje in večanje rodnosti kmetijskih površin na načine, ki so se prenašali iz generacije v generacijo in z nabiranjem izkušenj tudi izboljševali. Kolonializem je te naravne procese nasilno prekinil z uvajanjem kultur, ki so jih kot surovine potrebovale industrije razvitih zahodnih družb. V te namene je bilo treba uporabiti vse razpoložljive kmetijske površine, zato so marsikje kolonizatorji celo kaznovali domačine, ki so poskušali gojiti tudi samooskrbno pridelavo. Osvoboditev novim državam sama po sebi ni zagotovila prehranske varnosti ne le zato, ker so tradicionalne pridelave živeža že povsem izginile, temveč tudi zato, ker je nova politika zapostavljala razvoj kmetijstva v prid industrijskega razvoja, napačno pojmovanega kot znak razvitosti. Ob nagli rasti števila prebivalcev je tako deželam v razvoju vse bolj pogosto in v vedno večjih količinah primanjkovalo hrane. Mednarodna skupnost s specializiranimi agencijami Združenih narodov na čelu je v obdobjih največjih kriz sicer priskočila na pomoč, toda z neučinkovitimi ali slabo učinkovitimi pristopi. Ti so namreč na začetku temeljili na tehnologijah kmetijske pridelave razvitih dežel, ki pa jih ni bilo moč preprosto prenesti v druga okolja z drugačno tradicijo pridelave hrane in drugačno družbeno organiziranostjo. Šele postopoma so strokovnjaki, ki so takšne projekte vodili, odkrivali poti za učinkovito pospeševanje razvoja najmanj razvitih predelov sveta in območij znotraj posameznih držav.

Usmerjanje v industrijo je hkrati povzročilo odliv predvsem moške delovne sile s podeželja in iz kmetijstva. Ženske so se zato morale, še bolj kot je to bil običaj, vključiti v obdelovanje polj in rejo živine, hkrati pa niso imele možnosti za pridobitev potrebnega znanja in se vključiti v prodajo pridelkov. Še naprej ostajajo podrejene možu in ekonomsko od njega odvisne, kar pa seveda tudi zaradi večjega pretoka informacij med mestom in podeželjem, med razvitimi in nerazvitimi državami vse težje prenašajo. Da bi prišle vsaj do malo denarja, ženske ponekod preprosto ukradejo možu del pridelkov, jih predelajo in prodajo. Takšno vedenje žensk se je odkrilo šele takrat, ko so moške pred sodiščem obtožili svoje žene kraje (Beoku-Betts, 1988:24). Tako so neustrezna (kmetijska) politika, pomanjkanje delovne sile zaradi zaposlovanja predvsem moških v industriji in neenakopravnost med spoloma kljub vse večji vlogi žensk pri pridelovanju hrane največje ovire za tržno pridelavo na družinskih kmetijah držav v razvoju.

Siromašni kmetje, lastniki majhnih in srednje velikih kmetij v deželah v razvo-

ju uporabljajo lastne, tradicionalne mehanizme preživetja pri prilagajanju novim oblikam izkoriščanja in dela, ki je spremenil družbeno strukturo kmetijstva. Ne da bi izgubili svojo primarno vlogo pridelovalcev hrane, se mnogi upirajo prodoru individualnosti, lakomnosti, koristoborskim razlogom in rasti zaradi rasti – temeljev modernizacijskih tehnologij – to ugotavlja Kolumbijec Orlando Fals-Borda (1988: 4) kot predstavnik dežel v razvoju. Kmetje opazujejo, kako se pretirano izkoriščajo gozdovi in ribja bogastva ter uničujejo s kislim dežjem in drugimi oblikami onesnaževanja; kako lastniki zemlje večajo obdelovalne površine, uporabljajo stroje in kemična sredstva, s katerimi neprekinjeno rušijo ekološko ravnotežje in povzročajo bolevanja ljudi; opazujejo, kako se oblikuje kapital multinacionalk ter kako se bogastvo kopiči in obnavlja na najbolj krute načine; skratka, vidijo vse, kar odpira pot morali nasilja. Kljub temu Fals-Borda vidi vsaj kanček optimizma v prizadevanjih majhnih kmetov, da obvarujejo sebe in okolje z biološkimi preverjanji, delom v skupnosti, v združenem kmetovanju ali kmetovanju v razširjenih družinskih in sorodniških skupnostih kot tudi v različnih oblikah organiziranja.

Rešitve problemov, ki ovirajo večjo in s tem tržno pridelavo hrane, iščejo tudi strokovnjaki, zlasti sociologi, ekonomisti in načrtovalci pri oblikovanju strategij razvoja družinskih gospodarstev. Te strategije, največkrat poimenovane kot »strategije preživetja«, so tako postale nekakšna večna tema kongresov in drugih oblik znanstvenih srečanj, z vedno novimi vsebinami. Celo sam izraz že dolgo ne pomeni več le prizadevanj, kako zagotoviti preživetje kmečki družini, temveč vedno bolj očitno tudi iskanje poti, ki kmečki družini odpirajo nove možnosti za pridobivanje dohodka. Te segajo od tržne pridelave kmetijskih pridelkov do industrijskega dela na domu, s katerim se ukvarjajo posamezni družinski člani.

Sklepna ugotovitev

Razvoj je očitno proces, ki ga ni moč skrajšati z upoštevanjem tujih, čeprav podobnih izkušenj. Ker je določena stopnja razvitosti pogoj za prehod na višjo razvojno stopnjo in ker so razvojni procesi vedno hitrejši, čim višja je stopnja razvitosti določene družbe, se razlike v razvitosti med najmanj in najbolj razvitimi državami večajo, namesto da bi se zmanjševale. Denar, ki ga države v razvoju dobijo kot pomoč, je pogosto plen korupcije. Čeprav finančne injekcije sicer povečajo njegovo kroženje, ta po besedah Elwesta in Bierschenka »ne vodi v povečanje investicij v produkcijske sile, temveč v transformacijo institucij, kot so poroka, ljubezen, zakoni in ne nazadnje tudi vera, v usluge, ki jih je moč kupiti... Transformacija družbenih povezav v blago razbremeni ljudi starih obveznosti in daje vtis njihove osvoboditve. Dostop do virov se zdi enostavnejši. Ščasoma pa se seveda pokaže, da institucije, ki so nenadoma izpostavljene dinamiki tržnega delovanja, opravljajo tudi funkcijo zagotavljanja zaupanja. To pa je temeljni pogoj tržnega delovanja. Razširitev korupcije vzbuja nesigurnost, ki skupaj z drugimi predstavami o družbenih zlih vodi ljudi v oblikovanje ali preoblikovanje lokalnih skupnosti, ki naj bi (ponovno) zagotovile pogoje zaupanja...« (1988:107).

Neuspehi ali zgolj delni uspehi razvojnih projektov opozarjajo na vrsto ovir v njihovem načrtovanju in izvajanju. S tem ko ovire postajajo vidne, jih je možno tudi obvladati in se jim v prihodnjih akcijah izogniti. V tem smislu je tudi neuspeh projekt lahko določen uspeh v smislu učenja na osnovi izkušenj za domače strokovnjake in tudi za ljudi, ki jih projekt ali akcija zadeva. Solidarnost in sodelovanje pa ostajata nepogrešljivi vrednoti sodelovanja na makro in na mikroravneh.

BARBIČ A., Sociološke opredelitve kmetijstva in podeželja. Skupina avtorjev. *Sociološke teme*. Ljubljana, MCU in FE, 1987, 178-194.

BEOKU-BETTS J., Evolution and Transformation of Agricultural Development Policies in Sierra Leone and Their Impact on the Changing Structure of Gender Roles in Farm Households: A Focus on Rice, the Staple Food Crop. Referat na 7. svetovnem kongresu za ruralno sociologijo, Bologna 1988, 30 strani.

BUSCH L., BONANNO A.; LACY W. B., Science, Technology and the Restructuring of Agriculture. Referat na 7. svetovnem kongresu za ruralno sociologijo, Bologna 1988, 14 strani.

BUSCH L.; LACY W. B., Biotechnology and the Restructuring of the World Food order. Referat na 11. svetovnem sociološkem kongresu, New Delhi, 1986, 19 strani.

CERNEA M. M., Food Security and Rural Sociology. Referat na 7. svetovnem kongresu za ruralno sociologijo. Bologna, 1988, 29 strani.

CREHAN K., VON OPPEN, A., Understanding of »Development«: An Arena of Struggle. *Sociologia Ruralis*. Assen, 1988, 2-3, 113-145.

DE HAAN H. J., NOOIJ A. T. Y., Rural Sociology in the Netherlands: Developments in the seventies. *The Netherlands Journal of Sociology*, 1985, 1, 51-62.

ELWERT G., BIERSCHEK T., Development Aid as an Intervention in Dynamic Systems. *Sociologia Ruralis*. Assen, 1988, 2-3, 99-112.

ESTEVA G., Regenerating People's Space. *Alternatives*, 1987, 125-152.

FALS-BORDA O., Rural participation and Peasant Resistance. Referat na 7. svetovnem kongresu za ruralno sociologijo, Bologna, 1988, 16 strani.

PETERSON M., What Kind of Agriculture? Sources of Imbalances in West European Agrarian Structures. THOR-NILEY, D. (ed.) *The economics of Sociology of Rural Communities: East-West Perspective*. Gower Publishing Co. Ltd., 1987, str. 23-76.

RAHNEMA M., Under the Banner of Development. *Development*. Sid, Rim, 1986, 1-2.

SCHUH E. G., The Changing Context of Food and Agricultural Development Policy. v: J. P. Gittinger, J. Leslie, C. Hoisington (eds.) *Food Policy, Integrating Supply, Distribution and Consumption*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1987.

SEN A. K., *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford, Clarendon Press, 1981.